

2021

De NSB: bedreiging of kans?

Een onderzoek naar de houding van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) tegenover de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) in de periode 1932-1942.

SGP-leider Ds. G.H. Kersten woont een militaire oefening bij in september 1931. Beeld: Erdee Media Group

G.D. van Rijswijk (6526713)
g.d.vanrijswijk@students.uu.nl

Begeleider: Dr. C.H. Hietland

19-1-2021

Bachelor Geschiedenis
Universiteit Utrecht

Aantal woorden: 7190

Abstract

In dit onderzoek wordt de houding van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) ten opzichte van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) in de periode 1931-1942 onderzocht. Vanuit de bestaande historiografie wordt vaak het beeld geschetst van een SGP die sterke affiniteit vertoonde met de NSB.

Dit onderzoek toont echter aan dat dit historiografische beeld genuanceerd dient te worden. Op basis van primaire bronnen wordt aangetoond dat de SGP tegenover haar achterban wel degelijk heel consequent afstand heeft genomen van de NSB.

Tegelijkertijd toont dit onderzoek op basis van parlementaire handelingen ook aan dat de SGP in het parlementaire debat niet de NSB als bedreiging zag, maar dat vooral 'Rome' en 'Moskou' als bedreigend werden gezien. Deze bijzondere fixatie op 'Rome' en 'Moskou' heeft ertoe geleid dat de NSB door de SGP in het politieke debat wél als bondgenoot werd gezien.

Dit tweeledige beeld wordt versterkt doordat het partijblad van de SGP, *De Banier*, tijdens de eerste fase van de bezetting, weliswaar tegen de wil van de Kamerfractie in, is gaan functioneren als spreekbuis van pro-Duitse elementen binnen de partij.

Dit alles overwegende leidt dit onderzoek tot de conclusie dat de SGP de dreiging van de Nationaal Socialistische Beweging in de periode 1932-1942 heeft onderschat, doordat de partij gedurende de jaren '30 niet in staat was om de prioriteiten die meekwamen uit de jaren '20 -de dreiging van 'Rome' en 'Moskou'- aan te passen aan de nieuwe politieke situatie.

Inhoud

Inleiding.....	4
Historiografie.....	5
Methodologie en opbouw	7
Hoofdstuk 1: De politieke participatie van ‘een wonderlijk volk’	8
Profielschets Staatkundig Gereformeerde Partij	8
Politiek succes	9
De SGP in de Tweede Kamer	10
Beginselprogramma	11
Samenvattend	12
Hoofdstuk 2: ‘In grond en Wezen heidensch’	13
Fundamentele bezwaren.....	13
Politieke verhouding.....	14
Samenvattend	15
Hoofdstuk 3: Een pragmatische bondgenoot.....	16
Waardering.....	16
Gevaar	17
Samenvattend	18
Hoofdstuk 4: Tussen verzet en collaboratie	19
Bezetting	19
Het partijblad <i>De Banier</i>	20
Samenvattend	21
Conclusie	22
Ideologie.....	22
Parlementaire praktijk.....	23
Bezetting	23
Aanbevelingen.....	23
Tot slot	24
Lijst van geraadpleegde literatuur.....	25
Secundaire literatuur.....	25
Primaire bronnen	26

Inleiding

Het is zomer 1940 als de leider van de Staatkundig Gereformeerde Partij ds. G.H. Kersten de volgende gedachten aan het papier van zijn partijblad *De Banier* toevertrouwt:

"*Dat het nieuwe regiem moet worden aanvaard (...). Dat de slaande hand des Heeren hieraan een einde maakte, is ons niet tot droefheid. Als God de Duitsche macht wil gebruiken, zwijgen wij met aanbidding onder de roede Zijner Majesteit, biddend voor vrede en bewaring Zijner Kerk*".¹

Het is niet voor het eerst dat ds. Kersten de opkomst van het nationaalsocialisme beschrijft in termen van 'oordeel', 'de roede Gods' of 'instrument van God'.²

Na de Tweede Wereldoorlog werd hem door de zuiveringscommissie van de Tweede Kamer onder andere deze uitspraak ten laste gelegd. De SGP-voorman werd beschuldigd *Deutschfreundlich* te zijn en mocht zodoende zijn plaats in de Tweede Kamer niet opnieuw innemen.

Ook binnen de SGP was het na het einde van de bezetting onrustig. Had de partij zich niet al te passief opgesteld tegenover het opkomende nationaalsocialisme? Hadden ze de NSB niet veel krachtiger moeten veroordelen? Werd het geen tijd voor nieuwe mensen in de partij? En kon het partijblad *De Banier* de smet van de Tweede Wereldoorlog ooit nog van zich afwerpen?

Dit onderzoek beoogt de houding van de SGP ten opzichte van de Nationaal-Socialistische Beweging nader te bezien door de vraag te stellen: Hoe verhield de Staatkundig Gereformeerde Partij zich ten opzichte van de Nationaal Socialistische Beweging in de periode 1932-1942?

Om deze vraag te beantwoorden zullen we vier aspecten nader bezien. Ten eerste zal er een algemene profielschets van de SGP in de periode 1918-1930 worden gegeven. Daarna zullen we kijken hoe er vanuit de ideologie van de SGP naar de NSB werd gekeken. Ten derde zal er worden gekeken naar de opstelling van de SGP ten opzichte van de NSB in het parlementaire debat.

Het laatste hoofdstuk zal de periode 1940-1942, waarin het partijblad *De Banier* een cruciale rol speelt, nader onderzoeken.

De periodisering van dit onderzoek is niet willekeurig gekozen. Er is gekozen voor 1932, omdat dit het eerste jaar is dat de NSB zich in het openbaar manifesteert als organisatie en daarmee onderdeel wordt van het maatschappelijke debat.

Aan de keuze om het onderzoek niet verder te laten lopen dan 1942 ligt eveneens een evidente reden ten grondslag. Op de dag van de inval van Duitsland op 10 mei 1940 besloot Kamervoorzitter Van Schaik de werkzaamheden van de Tweede Kamer voor onbepaalde tijd te schorsen met de woorden: 'Wij staan voor de afschuwelijke werkelijkheid van den oorlog'. Als in juni 1941 alle politieke partijen

¹ De Banier, 'Het regiem', 1 juli 1940.

² W. Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij, een bibliocratisch ideaal*, (Houten 1990), 222.

(uitgezonderd de NSB) worden verboden, kon de SGP alleen nog via haar partijblad enige invloed uitoefenen op haar achterban. In februari 1942 wordt ook dit verboden, waardoor ons onderzoek zich daar als vanzelf laat stoppen.

Historiografie

In de historiografie is het beeld van de SGP aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog vaak niet rooskleurig. Al direct na de oorlog ontstond meer algemeen het beeld dat de SGP 'fout' of pro-Duits zou zijn geweest. In deze beeldvorming is de rol van de partijleider ds. G.H. Kersten vaak bepalend. Zo heeft de voormalige protestantse verzetskrant *Trouw* na de oorlog een groot aantal artikelen geschreven over de twijfelachtige rol van de SGP-leider.³

Dit beeld van direct na de oorlog, waarin termen als 'goed' en 'kwaad' nog een absoluut karakter hadden, is in de historiografie decennia leidend gebleven. Van grote invloed op dit beeld is het standaardwerk van Loe de Jong 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog'. In dit werk verwijt hij Kersten een uitstraling van 'fatalisme en passiviteit'.⁴ De ambivalente houding van de SGP-voorman zou er volgens De Jong toe geleid hebben dat de SGP bij sommige lokale verkiezingen 'tot de helft van haar aanhang naar de NSB zag overlopen'.⁵ De Jong durft zelfs te stellen dat 'de Kerstianen' grote invloed zouden hebben gehad op veel lokale benoemingen van NSB-aanhangers in openbare ambten.⁶

Verscheiden dissertaties die in de nasleep van De Jongs werk verschenen, nemen zonder al te veel historisch onderzoek dit beeld over. De historicus J. Ridderbos doet dit bijvoorbeeld in zijn dissertatie 'Strijd op twee fronten'. Hij komt tot de conclusie dat Kersten een positieve houding had ten opzichte van de bezetter, zonder daarbij verdere tekst en uitleg te geven.⁷ Ook de historicus T.W. van Bennekom verwijt de voorman een antisemitische houding die resulteerde in welwillendheid ten opzichte van de Duitse bezetting.⁸

In de publicatie *De oorlog achter de oorlog* lijkt Van Roon nog een forse stap verder te gaan. Hij legt een verband tussen de houding van Kersten en het bestaan van een protestantse enclave binnen de NSB. In dit verband volgt Van Roon zonder verder onderzoek het al eerder aangehaalde werk van De

³ De Jong, *Het Koninkrijk der Neerlanden in de Tweede Wereldoorlog, Epiloog* (Den Haag 1988) 174.

⁴ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden*, deel 1, 302.

⁵ *Ibidem*, 297.

⁶ *Ibidem*, deel 5 tweede helft, 701.

⁷ J. Ridderbos, *Strijd op twee fronten. Schilder en de gereformeerde 'elite' in de jaren 1933-1945. Tussen aanpassing, collaboratie en verzet op kerkelijk en politiek terrein* deel 2 (Kampen 1994) 399-405

⁸ T.W. Van Bennekom, *De wachters op de muren. De Opkomst van het nationaal-socialisme en de gereformeerde gezindte 1932-1940*. (Leiden 1990) 125-132.

Jong die stelt 'de sterke regering die de SGP wil, verlangt ook de NSB. Beide partijen zijn even anti-democratisch en even anti-parlementarisch'.⁹

Dit beeld van de SGP als pro-Duits wordt verder versterkt door historici die studie hebben gemaakt van het partijblad *De Banier*. De historicus E. Bosma schrijft hier uitvoerig over in zijn boek *Oude waarheid, Nieuwe orde*. In het partijblad verschenen tijdens de bezetting uitgesproken pro-Duitse artikelen van ene Kaptein die naar alle waarschijnlijkheid lid was van de NSB.¹⁰

Kortom, het overgrote deel van de historiografie laat er geen twijfel over bestaan dat de SGP een partij was met verregaande sympathie voor het nationaalsocialisme van de NSB.

De hierboven genoemde Bosma neemt echter een gematigdere positie in als het gaat om de gehele SGP. Hij beargumenteert dat er weliswaar enkele invloedrijke personen binnen de SGP sympathie konden opbrengen voor de NSB, maar dat de SGP als partij geen enkele affiniteit kon hebben met de NSB. Daarvoor lagen de partijprogramma's te ver uit elkaar.¹¹

Deze gematigdere positie van Bosma is het resultaat van een nieuwe historiografische stroming met betrekking tot de SGP die in de jaren '90 opkomt en een nuancering geeft aan het eerder geschetste beeld. Het belangrijkste werk in deze stroming is het werk van de historicus Fieret die de SGP tussen 1918-1948 beschrijft.¹² Hij stelt dat de SGP in de jaren 1930-1940 vooral een partij was die zich liet kenmerken door een conservatief gedachtegoed dat gepaard ging met nationalistische facetten. In tegenstelling tot bovengenoemde publicaties betoogt Fieret dat er binnen de SGP wel degelijk verzet was tegen de opkomst van de NSB en het nationaal socialistische gedachtegoed.¹³ Hij weigert mee te gaan in de visie dat Kersten of de SGP zich kon vinden in de NSB. Hij concludeert dat de principiële verschillen tussen de NSB met en de SGP onoverbrugbaar waren.¹⁴ Volgens Fieret is het beeld dat ontstaan is in de historiografie selectief. Hij schrijft dat dat de ideologie van de NSB op principiële gronden binnen de SGP werd afgewezen. Fieret betoogt echter wel dat de SGP de dreiging van de NSB onderschat heeft. Te lang heeft de SGP de NSB volgens Fieret gezien als bondgenoot tegen de socialistische dreiging.¹⁵

Een soortgelijk geluid horen we bij de theoloog en historicus M. Golverdingen die een uitvoerige biografie schreef over ds. Kersten.¹⁶ Golverdingen verwijt andere historici dat ze de SGP beoordelen

⁹ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden*, deel 1, 302.

¹⁰ E. Bosma, *Oude Waarheid, Nieuw Orde, bevindelijk gereformeerde en het nationaalsocialisme 1920-1950* (Apeldoorn 2015) 398-413.

¹¹ Bosma, *Oude Waarheid, Nieuwe Orde*, 304-316.

¹² W. Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij, een bibliocratisch ideaal* (Houten 1990).

¹³ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 269.

¹⁴ Ibidem, 196-198.

¹⁵ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 269.

¹⁶ M. Golverdingen, *Ds. G.H. Kersten, facetten van zijn leven en werk* (Houten 1993).

met de kennis van nu. In navolging van Fieret betoogt Golverdingen echter eveneens dat Kersten namens de SGP gereserveerde sympathie had voor Duitsland in de strijd tegen het socialisme.¹⁷

Kortom, binnen deze 'revisionistische' stroming erkend men dat er binnen de SGP sympathie bestond voor de NSB als tegenstander van het socialisme. Dit betekent volgens deze stroming echter niet dat de gehele partij *Deutschfreundlich* zou zijn geweest.

Methodologie en opbouw

In dit onderzoek zal gekeken worden naar de ideologie van beide partijen. Tevens zal het parlementaire optreden van de SGP in debatten over de NSB nader worden geanalyseerd. Deze benadering vereist een divers bronnencorpus.

Het eerste hoofdstuk zal een beknopte algemene profielschets geven van de SGP vanaf haar ontstaan in 1918 totdat zij de jaren '30 betreedt. Deze profielschets zal hoofdzakelijk uitgevoerd worden op basis van datgene wat in de secundaire literatuur naar voren wordt gebracht, waarbij het primaire bronmateriaal vooral ter illustratie zal worden gebruikt.

Om in het tweede hoofdstuk de ideologische verhouding van de SGP ten opzichte van de NSB te analyseren zal worden gekeken naar verschillende toespraken en publicaties van de SGP-Kamerleden. Omdat de SGP breder is dan de Kamerfractie zal ook gekeken worden naar de verschillende bijdrages ten aanzien van de NSB in het partijblad van de SGP, *De Banier*. Op basis van deze toespraken, publicaties en de artikelen vanuit dit partijblad zal het beeld dat de SGP van de NSB had worden gereconstrueerd.

In het derde hoofdstuk zal gekeken worden naar het parlementaire optreden van de SGP in debatten óver de NSB. De selectie van debatten is niet willekeurig. Het zijn debatten die vanuit de secundaire literatuur naar voren komen. Niet alle debatten waarin de SGP en de NSB interacteren zijn echter geschikt. Alleen de debatten waarin de SGP zich laat horen over haar standpunt ten opzichte van de NSB komen in aanmerking. Aangezien de SGP deelnam aan relatief weinig debatten is de selectie bruikbare debatten beperkt. Er is een aantal debatten gekozen die representatief zijn voor het parlementaire optreden van de SGP tegenover de NSB. Optredens van deze representatieve aard zijn bijvoorbeeld de debatten over het uniformverbod en het ambtenarenverbod.

Ten slotte zal het vierde hoofdstuk ingaan op het laatste deel van onze periode, 1941-1942. Dit hoofdstuk zal hoofdzakelijk worden gebaseerd op de laatst verschenen nummers van het partijblad *De Banier*, later *Algemeen Protestantsch Dagblad* genoemd. *De Banier* is echter onlosmakelijk verbonden met het hoofdbestuur van de SGP, waardoor ook enkele brieven vanuit het SGP archief gebruikt moeten worden om tot een gedegen antwoord te komen.

¹⁷ Golverdingen, *Ds. G. H. Kersten*, 167-169.

Hoofdstuk 1: De politieke participatie van ‘een wonderlijk volk’

Om de houding van de SGP ten opzichte van de NSB te analyseren zal in dit eerste hoofdstuk een algemeen beeld van de SGP als politieke partij in de periode 1918-1930 worden gegeven. Waar kwam de SGP vandaan? Hoe stond de partij in het parlementaire stelsel? En waar wilde de partij naartoe?

Profielschets Staatkundig Gereformeerde Partij

In het voorjaar van 1918 werd de SGP opgericht vanuit een conservatief gereformeerde inborst.

In zekere zin was de oprichting opvallend. Met de Antirevolutionaire Partij en de Christelijk-Historische Unie waren er al twee protestantse partijen op nationaal niveau vertegenwoordigd die zich in hun politieke handelen baseerden op de bijbel. Vooral met de ARP waren de overeenkomsten groot.

Het is dan op voorhand niet geheel evident wat de oprichter, ds. G.H. Kersten, bewoog om daar een nieuwe partij aan toe te voegen. Mogelijk speelde zijn eerdere succes als organisator een rol. In 1907 was hij er namelijk in geslaagd om op 25-jarige leeftijd een diepe kloof tussen twee gereformeerde denominaties te slechten en deze te verenigen in een groot kerkverband.¹⁸

Kersten ergerde zich aan het beeld dat de buitenwereld van dit kerkverband had. In zijn openingsrede op de eerste partijvergadering schetste hij dit beeld als volgt: ‘Wij zijn een wonderlijk volkje, achterlijk, conservatief, domperig, zwaarmoedig, mystiek en ik weet al niet wat in de ogen van de buitenstaanders’.¹⁹ Kersten was vastbesloten om dit beeld te veranderen. In tegenstelling tot een groot deel van zijn religieuze volgelingen was hij ervan overtuigd dat politieke participatie noodzakelijk was om de algehele goddeloosheid in Nederland tegen te gaan.²⁰

Tevens speelde bij de oprichting van de SGP mee dat Kersten en een aantal prominente verwanten weinig ophadden met de ARP en CHU. Weliswaar stelde Kersten in zijn oprichtingsrede (zonder verdere invulling daaraan te geven) dat er punten van overeenstemming waren. Maar tegelijk gaf Kersten duidelijk aan ‘Gewichtige zaken scheiden ons van hen’.²¹

Dit afwijzen van de ARP had historisch gezien diepere wortels, waarbij niet alleen politieke redenen een rol speelden. De oprichter van de ARP, Abraham Kuyper, had in 1886 een eigen kerkgenootschap gesticht, de Gereformeerde Kerken. Er waren echter twee groeperingen die zich vanwege leerstellige verschillen niet aansloten bij de Gereformeerde Kerken van Kuyper.²² Het waren juist deze twee

¹⁸ Hofman, ‘Uit de verstrooiing bijeengebracht’, in: ‘*K zal gedenken*’, 9-20.

¹⁹ Van deze vergadering is geen notulen beschikbaar. Wel maakt Kersten melding van deze vergadering in zijn partijrede *Van goedertierenheid en recht*, uitgesproken op de partijdag van 23 februari 1938. Citaat afkomstig uit: W. Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 28.

²⁰ W. Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 28

²¹ Nationaal Archief, Den Haag, Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), nummer toegang 2.19.203, inventarisnummer 1.1 ‘*Notulen van het hoofdbestuur 7 mei 1918*’.

²² Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 30.

groeperingen die door het afwijzen van Kuiper meer naar elkaar toegroeiden, hetgeen resulteerde in de fusie tot de Gereformeerde Gemeenten onder leiding van Kersten in 1907.²³

De afwijzing van de ARP kwam dus mede voort uit de religieuze geschillen met aanverwante kerkgenootschappen waarin een groot gedeelte van de ARP-achterban zich bevond.

Er waren echter ook politieke verschillen. De SGP verweet de ARP mee te gaan in het socialistische gedachtegoed door verplichtstelling van financiële verzekeringen goed te keuren.²⁴ Daarnaast vond Kersten dat de ARP te weinig deed 'om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst, om het rijk van de anti-christ te gronde te werpen'.²⁵ Deze politieke verschillen lijken echter ondergeschikt te zijn geweest aan de religieuze achtergrond. Het beginselprogramma van 1918 van de SGP vertoont opvallende overeenkomsten met dat van de ARP. Van de negentien artikelen die het beginselprogramma kende, kwamen er tien rechtstreeks overeen met die van de ARP, terwijl er nog eens vijf sterke overeenkomsten vertoonden.

Het enige fundamentele verschil van inzicht was de taak van de overheid. Waar de SGP pleitte voor een zeer kleine overheid, pleitte de ARP ook voor meer sociale wetgeving.²⁶

Politiek succes

Na de gemeenteraadsverkiezingen van 1919 werden de politieke speerpunten verder uitgewerkt.

Het uitgangspunt voor het politieke handelen van de SGP was de bijbel en de zogenaamde 'drie formulieren van eenigheid'. Deze drie religieuze geschriften stamden uit de 16^e en 17^e eeuw en hadden binnen het bevindelijk gereformeerde volksdeel groot gezag.

De SGP ging weliswaar mee in de democratische staatsvorm, maar had duidelijk een theocratisch ideaal. Volgens Kersten was het gezag van God gegeven. Verkiezingen zijn daarom niet noodzakelijk om legitimiteit aan het gezag te verlenen, maar wel wenselijk om medewerking van de bevolking te garanderen. Naast deze meer religieuze speerpunten had de SGP grofweg vier praktische politieke punten. De SGP was tegen het vrouwenkiesrecht, indirecte vaccinatiedwang, verplichte verzekering van personen én de verplichte verzekering van schoolgebouwen.²⁷ Met deze speerpunten besloot de partij mee te doen aan de landelijke verkiezingen van 1922. De SGP kwam uit in zestien van de achttien kieskringen en kreeg ruim 25.000 stemmen, genoeg voor één zetel.²⁸

²³M. Golverdingen, *Om het behoud van een kerk. Licht en schaduw in de geschiedenis van de Gereformeerde Gemeenten 1928-1948* (Houten 2004) 17.

²⁴Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 45.

²⁵Ds. G. H. Kersten, *Van zwaren strijd* (Openingsrede van de algemene vergadering van de SGP op 21-04-1927) 19.

²⁶Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 128-130,

²⁷K. Vossen 'Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940' (Amsterdam 2003) 81.

²⁸Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 56.

De SGP in de Tweede Kamer

Vanaf de verkiezingen van 1922 ging de SGP zich gaan heroriënteren. De uitgesproken afwijzing van de ARP bleef, maar in de Tweede Kamer bleek de SGP haar pijlen meer te richten op de RKSP en de SDAP.

Het politieke programma van de SGP veranderde in de periode 1918-1940 inhoudelijk weinig. Bovengenoemde politieke speerpunten bleven ongewijzigd, hoewel ze in de jaren '30 meer in de marge aan bod kwamen. Vooral onder invloed van Kersten ging de SGP zich meer zien als 'getuigenispartij' en zich meer richten op het buitenlandse gevaar van 'Rome' en 'Moskou'.²⁹

Rome

Voor de SGP was het 'Rome van de paus' de grootste bedreiging voor het protestantste deel van Nederland. Toen de RKSP bij de verkiezingen van 1937 een verkiezingswinst boekte merkte Kersten in het partijblad *De Banier* op: 'Verroomsching van ons land schrijdt verder voort'.³⁰ En: 'Al rookt de brandstapel nog niet, de onderdrukking van het Protestantse volksdeel is er, en te vreezen is erger overheersing van Rome over ons.'³¹ Het is opvallend om te zien dat de SGP, zelfs in de jaren '30, niet Duitsland als grootste bedreiging voor de vrede zag, maar katholieke overheersing: 'Rome dringt sterker dan ooit sinds de Reformatie naar de wereldheerschappij'.³²

Dat de SGP de katholieke dreiging als eerste prioriteit zag blijkt ook uit het feit dat de partij het verkiezingsprogramma van 1933 nagenoeg ongewijzigd meenam naar de verkiezingen van 1937. In 1933 was de NSB nog een marginale groepering geweest, maar ook bij de verkiezingen in 1937 verwees de SGP in haar verkiezingsprogramma geen enkele keer naar de NSB of het nationaalsocialisme. Het grootste onderwerp uit het, vrij korte, verkiezingsprogramma blijft voor de SGP de maatschappelijke en politieke dreiging die uit zou gaan van roomse zijde.

Voor de SGP was het duidelijk: 'Rome is onze grootste vijand. Veel maar dan voor socialist en voor NSB-er heeft ons Protestantsche volk voor Rome te vreezen en tegen Rome zich te wapenen.'³³

²⁹ J.J.B Stap, *De Staatkundig Gereformeerde Partij tijdens het Interbellum*, (Utrecht 1983), 69-73.

³⁰ *De Banier*, mei 1937.

³¹ *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal* (hierna HTK), 1938-1939, 8 november 1938.

³² HTK, 1936-1937, 12 november 1936.

³³ *De Banier*, 5 april 1938.

Moskou

De tweede bedreiging voor Nederland kwam volgens de SGP vanuit 'Moskou'. De begrippen 'socialisme' en 'communisme' werden als equivalenten van elkaar gebruikt, waardoor zowel de SDAP als de CPN (tussen 1917-1935 veranderde de CPN haar naam in CPH) in dezelfde hoek werden geplaatst.³⁴ Kersten sprak in een partijvergadering in 1932 over het gevaar van Rusland. 'Haast zeide ik, helsche Rusland, het land waarin de levende God wel het meest openbaar gehoord wordt'.³⁵ Dat de 'angst' voor Rusland diep zat blijkt uit het debat waarin een subsidievoorstel voor de Olympische Spelen van 1928 werd behandeld. Kersten kwam na een heftige woordenwisseling met Schaper (SDAP) tot de conclusie dat de sociaaldemocraten de strijd aangeboden hebben tegen religie.³⁶ De kamerhandelingen geven vervolgens aan dat er 'beweging' in De Kamer ontstond.³⁷

Beginselprogramma

Met deze politieke heroriëntatie betreedt de SGP de jaren '30. Volgens de historicus Bosma is de houding van de SGP begin jaren '30 dan ook samen te vatten als 'een geïsoleerde getuigenispartij met een (herstel) conservatief program met nationalistische accenten die zich opwierp als belangenbehartiger van boeren en middenstanders'.³⁸

Met de verkiezingen van 1933 besloot de SGP een nieuw programma te schrijven dat deze rol van 'getuigenispartij' verder onderstreept.³⁹ Het beginselprogramma dat dienst deed tijdens de verkiezingen in de jaren '30 bestond uit tien punten. De eerste twee punten werden gebruikt om op te roepen tot een terugkeer naar de conservatief christelijke uitgangspunten. Punt drie en vier gingen respectievelijk over de dreiging van Moskou en Rome, waarna punt vijf en zes ingingen op de bestrijding van de economische crises van de 'jaren 30. Het zevende en achtste punt zette in op de val van de coalitie, omdat dat 'heileloos' zou zijn. Ten slotte ageerde de SGP tegen de inpoldering van de Zuiderzee en was het tiende punt bedoeld 'om de rechten en vrijheden van het volk naar den Woorde Gods te handhaven'.⁴⁰

Slechts drie van de tien punten bevatten politieke plannen voor de zittingsperiode die zou volgen.

³⁴ Fieret, *De Staatkundig gereformeerde partij*, 168.

³⁵ Kersten, *Het land wankelt* (Utrecht 1930), 4.

³⁶ *HTK*, 2129, (6-5-1925)

³⁷ *Ibidem*, 2129, (6-5-1925)

³⁸ E Bosma, *Oude waarheid, Nieuwe orde* (Apeldoorn 2015)

³⁹ *Manifest aan het Nederlandsche Volk*, SGP 1933. Beginselprogramma te raadplegen op:

<https://dnpprepo.ub.rug.nl/11078/>

⁴⁰ *Manifest aan het Nederlandsche Volk*, SGP 1933.

Samenvattend

Toen de SGP in 1918 opgericht werd, had het zich in de eerste plaats niet tot doel gesteld om een groot electoraat te winnen. Het doel was veel meer om een geluid tegen de tijdgeest te laten horen, gesteund door een kleine, maar consistente achterban.

In de eerste jaren van de partij waren de pijlen vooral op de ARP gericht, maar gedurende de jaren 1920-1930 verschoof dit in sterke mate naar 'Rome' en 'Moskou'. Het Rooms-Katholicisme werd voor de SGP de voornaamste bedreiging voor Nederland. Deze fixatie op 'Rome' zorgde ervoor dat andere politieke speerpunten – zoals het verzet tegen de verplichte verzekering- meer en meer op de achtergrond kwamen.

Het volgende hoofdstuk zal ingaan op de komst van een politieke nieuwkomer, de NSB. Behield de SGP de fixatie op 'Rome' en 'Moskou' of vond er een verschuiving plaats?

Hoofdstuk 2: 'In grond en Wezen heidensch'

In de jaren '30 komt er in Nederland een nieuwe politieke stroming op die vertegenwoordigd wordt door de Nationaal Socialistische Beweging (NSB). Ook de SGP dient zich te gaan positioneren ten opzichte van deze nieuwe beweging. De SGP gebruikt hiervoor twee soorten media. Toespraken op partijdagen, maar vooral het partijblad *De Banier*. In dit partijblad worden alle standpunten uitgebreid toegelicht. Het is ook een plaats waar geregeld gebotst wordt over de koers van de nieuwe partij. Partijvoorzitter Kersten slaagt er echter in om de partij lange tijd te bewaren voor grootscheepse interne conflicten.

Het is van belang om hier op te merken dat ook tijdens de jaren '30 de SGP zich op 'Rome' en 'Moskou' bleef richten als respectievelijk de eerste en tweede bedreiging voor Nederland, terwijl de opkomst van de NSB vaak als minst bedreigend werd gezien.⁴¹

Niettemin liet de SGP zich wel herhaaldelijk uit over de nieuwe beweging met het nationaalsocialistische gedachtegoed. Dit hoofdstuk zal aan de hand van het partijblad en de verschillende toespraken op partijdagen analyseren hoe de SGP zich in ideologisch opzicht ging verhouden tot de opkomende NSB.

Fundamentele bezwaren

De SGP was een partij die zich vooral nationaal oriënteerde. Het is daarom juist typisch voor de SGP dat het nationaalsocialisme vooral als een binnenlandse bedreiging in de vorm van de NSB werd gezien. Dit zien we bijvoorbeeld terug in het feit dat Kersten altijd het woord hierover voerde, terwijl Zandt degene was die binnen de partij aangesteld was tot woordvoerder over de internationale politieke betrekkingen.

De SGP wees de uitgangspunten van de NSB radicaal van de hand. Doorslaggevend hiervoor was dat de NSB zich niet fundeerde op de Bijbel en de daarvan afgeleide geschriften.⁴² Voor Kersten was het duidelijk. Het doel van de NSB was; 'Christus van de troón stoten'. Tijdens de partijdag van februari 1935 neemt Kersten in felle bewoordingen afstand van de NSB als hij stelt: 'Wij kunnen onder Musserts banieren ons niet scharen om des beginsels wil. Gods Woord scheidt ons van hem met een diepe kloof'.⁴³

Dit standpunt werd, afgaand op de vele steunbetuigingen die het archief bevat, breed gedragen binnen de partij. Er werden ook avonden belegd voor lokale en provinciale afdelingen, waarin 'Het fascisme en onze S.G.P. beginselen' centraal stonden.⁴⁴ De verslagen van deze avonden laten geen enkele

⁴¹ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde partij*, 201.

⁴² Ibidem, 196.

⁴³ Kersten, *Zijn hout en Zijn stok* (rede uitgesproken op de partijdag van 7 februari 1935) 5.

⁴⁴ NL-HaNA, SGP, 2.19.203, Notulen jaarvergadering Statenkring Gouda, 6 januari 1934.

ruimte voor een ambivalent beeld. De NSB werd omschreven als een 'nieuwe list van de satan' en Tweede Kamerlid ds. Zandt sprak over een 'stelsel van Machiavelli'.⁴⁵

Regelmatig komen er van lokale afdelingen brieven tot het hoofdbestuur over de vraag hoe de partij zich op lokaal niveau zou moeten verhouden tot de NSB. Als in 1938 de lokale kiesvereniging Zeist zich met deze vraag tot het hoofdbestuur wend is het antwoord helder: de NSB dient op principiële gronden afgewezen te worden. De Provinciale Staten Zuid-Holland, Zeeland en de kiesvereniging Gouda krijgen een even helder antwoord.⁴⁶

Politieke verhouding

Een meer politiek bezwaar betrof volgens de SGP de eenzijdige nadruk op een krachtig zelfbestuur, waarbij er grote aandacht was voor de fysieke ontwikkeling van de bevolking. De SGP had hier in de zaak weinig moeite mee, maar vond dat de NSB het geestelijk welzijn van de bevolking verwaarloosde.⁴⁷ In het verlengde van dit krachtige zelfbestuur veroordeelde de SGP het 'despotisme' van de NSB. Met een beroep op Calvijn, een theoloog uit de 16e eeuw, vond de SGP dat de macht beter over meer dan één persoon verspreid kon worden. Kersten zegt hierover op één van de partijdagen 'Daarenboven begeere niemand toch voor ons land een eigenmachtig optredend despotisme, dat de rechten en vrijheden van het Nederlandsche volk onder den voet loopt'.⁴⁸

De SGP kon zich eveneens niet vinden in de sociaaleconomische beloften die de NSB deed, terwijl de staatskas nagenoeg leeg was. Kersten noemde deze beloften 'sirenezangen' en 'gouden horens', maar zo stelde Kersten 'het heil voor Nederland ligt niet in de N.S.B'.⁴⁹

Veel publicaties over dit onderwerp wijzen echter ook op de politieke overeenkomst tussen beide partijen. De socioloog Kooy stelt in zijn onderzoek dat zowel de SGP als de NSB afwijzend stonden tegenover de democratie. Beide partijen hadden weinig op met het parlementaire stelsel zoals dat in Nederland gangbaar was.⁵⁰ Toch lijkt deze overeenkomst niet helemaal op te gaan. De SGP was níet tegen de democratie, maar tegen de notie van een soeverein volk. Het is noodzakelijk op te merken dat ook de ARP, CHU en de RKSP de notie van volkssoevereiniteit verwierpen.⁵¹

Een andere overeenkomst die genoemd die o.a. eveneens door Kooy genoemd wordt is dat beide partijen zich beriepen op het 'Godsgezag'.⁵² Deze overeenkomst moet echter sterk genuanceerd

⁴⁵ A. Verwijs 'Hoe ds. Fokkema zich liet gaan!', *In het spoor* 24 (2000) 3, 110-115, aldaar 115.

⁴⁶ Bosma, *Oude Waarheid, Nieuwe orde*, 368-371.

⁴⁷ Kersten, *Hoort de roede* (openingswoord uitgesproken op 7 februari 1935 op de partijdag te Utrecht) 12.

⁴⁸ Kersten, *Zijn hout en Zijn stok* (rede uitgesproken op de partijdag van 7 februari 1935) 5.

⁴⁹ Kersten en Zandt, *Hunne handelingen* (rede uitgesproken op 26 februari 1936 op de algemene vergadering van de SGP), passim.

⁵⁰ G.A. Kooy, *Het Éhec van een 'volkse' beweging* (Utrecht 1982) 330-331.

⁵¹ Bosma, *Oude Waarheid, Nieuwe Orde*, 305.

⁵² Kooy, *Het éhec van een 'volkse' beweging*, 331.

worden. De NSB is zich pas vrij laat – onder invloed van een aantal predikanten- van een religieus discours gaan bedienen. Dit was overduidelijk mede ingegeven door het achterblijven van electoraal succes in overwegend gereformeerde gebieden.⁵³ Volgens Fieret bestond er een fundamentele kloof tussen het ‘belijdende, dogmatische gereformeerde standpunt van de SGP en het vage, algemeen christelijke van de NSB’.⁵⁴

Bovendien onderkende de SGP zelf deze overeenkomst. In 1935 werd dit nieuwe discours van de NSB meegenomen in de brochure *Aangepord ten strijde*, waarin de SGP vlak voor de provinciale statenverkiezingen uiteenzette waarom hun kiezers niet naar de ARP, CHU of NSB mochten gaan. ‘Maar dan kunt ge ook evenmin stemmen op de fascistten, de candidaten der N.S.B. (...) Zij noemen zich wel voorstander van den godsdienst, maar de maatregelen van hun geestverwanten tegen de kerken in Duitschland toonen het wel heel anders aan.’⁵⁵

Kortom, tegenover haar achterban was de boodschap van de SGP voor 1940 helder en eenduidig: evenals ‘Moskou’ en ‘Rome’, waren er onoverbrugbare verschillen met de NSB.

Samenvattend

Kortom, de SGP heeft richting haar achterban in de periode 1930-1940 consequent gewezen op het gevaar dat de NSB vormde voor de Nederlandse samenleving. Er werd consequent afstand genomen van de ideologie die de NSB vertegenwoordigde, omdat het niet verenigbaar was met de bijbelse grondslag die voor de SGP zo fundamenteel was.

Dit hoofdstuk heeft de ideologische verhouding tussen de SGP en de NSB geanalyseerd. Het derde hoofdstuk zal onderzoeken hoe deze verhouding de deelname aan het politieke debat van de SGP in de jaren ‘30 beïnvloedde.

⁵³Bosma, *Oude Waarheid, Nieuwe Orde*, 305-306.

⁵⁴Fieret, *De staatkundig Gereformeerde Partij*, 206.

⁵⁵ Brochure ‘Aangepord ten strijde’ 1935 te vinden in: *Vooroorlogse SGP-geschriften* deel 2 (1968), 329-336, aldaar 336.

Hoofdstuk 3: Een pragmatische bondgenoot

In het tweede hoofdstuk zagen we dat de SGP op principiële gronden consequent was in de afwijzing van de NSB. Binnen de historiografie komt echter ook naar voren dat de afwijzing van de NSB door de SGP in het parlementaire debat soms meer ambivalent was dan de SGP tegenover haar achterban deed geloven. Fieret schrijft daarover: ‘Werd ten aanhoren van de achterban de NSB in scherpe bewoordingen veroordeeld, in de Tweede Kamer was het standpunt van de staatkundig gereformeerde woordvoerders gematigder’.⁵⁶

Dit hoofdstuk zal aan de hand van verschillende Tweede Kamerdebatten onderzoeken hoe de SGP zich verhiel ten opzichte van de NSB in het parlementaire debat.

Vooraf moet vastgesteld worden dat de SGP aan relatief weinig debatten deelnam. Dit kwam niet alleen doordat de SGP een marginale partij was die onvoldoende capaciteit had om in veel debatten op te treden, maar ook doordat de Kamerleden nog een volledige betrekking als predikant ernaast deden. De relevante debatten voor ons onderzoek waarin zowel de SGP als de NSB deelnamen én die ons informatie geven over de houding van de SGP ten opzichte van de NSB zijn daarom niet talrijk te noemen. Aangezien de SGP echter beperkt deelnam aan debatten is het wel mogelijk om op basis van dit kleine aantal debatten een genuanceerd beeld te schetsen.

Waardering

Tijdens de algemene beraadslagingen van 1933 uitte Kersten de gebruikelijke kritiek op de NSB, maar gaf aan toch enige waardering te hebben voor de beweging vanwege hun krachtige strijd tegen de revolutionaire partijen.⁵⁷ Kersten benadrukte hiermee opnieuw dat het gevaar in de eerste plaats niet uit de hoek van de NSB kwam, maar dat vooral naar ‘Rome’ en ‘Moskou’ gekeken moest worden.

Vanuit deze visie kon Kersten in het debat over de situatie in Duitsland (2 juni 1933) ook sympathie opbrengen voor datgene wat in Duitsland had plaatsgevonden. Duitsland slaagde erin om ‘Moskou’ ‘een vuurbrand van ontzaglijk gevaar voor geheel de wereld’ in te dammen.⁵⁸

Er was nog een tweede punt waarop de NSB kon rekenen op sympathie van de SGP. Beide partijen zagen het beleid van de kabinetten van Colijn als desastreus voor de Nederlandse samenleving.⁵⁹ De SGP trok onder andere met de NSB op tijdens de behandeling van de begroting Buitenlandse Zaken in 1938. Tijdens dit debat kwam ook de vluchtelingenstroom vanuit Duitsland naar Nederland ter sprake.

⁵⁶ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 199.

⁵⁷ *HTK*, 1933-1934, 261 (9-11-1933).

⁵⁸ Kersten, *Zijn hout en zijn stok*, 4.

⁵⁹ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 206.

Zandt voerde het woord en riep weliswaar op om tot een oplossing te komen, maar die oplossing moest wel buiten Nederland liggen.⁶⁰ Het 'voorstel' kon op sympathie rekenen van de NSB.

Kersten gebruikte later dat jaar (14-12-1938) in een debat over dezelfde kwestie hetzelfde discours als de NSB toen hij stelde: 'hun grote macht in het bedrijfsleven en in de pers, gevoegd bij de vele Joodse communisten en vrijmetselaren noopt meermalen om tegen hen positie te kiezen'.⁶¹

Dat de NSB zich hier in kon vinden, hoeft eigenlijk niet vermeld te worden.

Hierbij dient echter nog wel vermeldt te worden dat de SGP in datzelfde debat wel in een stemverklaring afstand nam van de door de NSB gepostuleerde rassentheorie.⁶²

Dat de SGP zich in het parlementaire debat niet heel nadrukkelijk afzette van de NSB zien we ook terug in twee debatten die kenmerkend zijn voor parlementaire opstelling van de SGP.

Het eerste debat gaat over het in te voeren uniformverbod in 1933. Namens de SGP stoot Zandt zich aan de tekst van het wetsvoorstel. Het lijkt er volgens hem op dat dit wetsvoorstel vooral tegen de NSB is gericht, terwijl de rooms-katholieke jongerenorganisatie 'De Graal' toch ook in uniformen in het openbaar verschijnt? Tijdens de stemming in dat debat geeft de SGP aan dat de maatregelen de NSB oneerlijk en onevenredig hard treffen. De drie SGP Tweede Kamerleden onthouden zich daarom van stemming.⁶³

Een soortgelijke situatie treed op bij de behandeling van het zogenaamde ambtenarenverbod. Dit wetsvoorstel verbood ambtenaren lid te zijn van extremistische organisaties, zoals de NSB en de Communistische Partij. In dat laatste kon Kersten zich namens de SGP vinden, maar hij begreep niet waarom de NSB ook verboden werd. Dan zou de SDAP volgens hem immers ook verboden moeten worden? Kersten concludeert in dit debat dat de maatregelen tegen de NSB 'al te willekeurig' zijn.⁶⁴

Gevaar

Ook in het parlementaire debat heeft de SGP de opkomende partij van Anton Mussert soms als een gevaar omschreven. De remedie daartegen was volgens de SGP echter niet het bestrijden van de NSB zélf, maar van zijn voedingsbodem. Ds. Zandt verwijt de regering in 1935, bij een nieuw wetsvoorstel over de pensioenhervormingen, dat het Kabinet Colijn II onvoldoende beseft dat dit juist kan leiden tot een groei van de NSB. Het nieuwe voorstel zou de positie van hooggeplaatste functionarissen in de crisisjaren voordeliger maken, waardoor, volgens de SGP, er onder het 'volk' een voedingsbodem voor de NSB zou blijven bestaan.⁶⁵

⁶⁰ *HTK*, 1938-1939, 535 (25-11-1938).

⁶¹ *HTK*, 1938-1939, 535 (25-11-1938).

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *HTK*, 1933-1934, 317 (12-9-1933).

⁶⁴ G.H. Kersten, *Mijn standpunt toegelicht*, (Rotterdam 1945) 11.

⁶⁵ *HTK*, 1935-1936, 475 (20-11-1935).

Een soortgelijk geluid horen we in een debat naar aanleiding van een gebeurtenis in Amsterdam. De ARP-burgermeester had toestemming verleend om een satirisch toneelstuk op te voeren, waarin het christelijke geloof onderwerp was. De NSB afdeling te Amsterdam kwam hierop gewelddadig in verzet, waardoor ze landelijk het nieuws bepaalde.⁶⁶

In het daaropvolgende debat in de Tweede Kamer concludeerde Zandt: 'Zoo heeft de Regeering dan er niet weinig aan medegewerkt, dat de N.S.B. zich een pluim op den hoed zette en zich bij het volk als beschermster van de Christenheid en als Schutsheer van goede zeden aandient'.⁶⁷

Samenvattend

Dit hoofdstuk heeft laten zien dat de afwijzing van de NSB op principiële gronden bleef, was in het parlementaire debat de houding genuanceerder. Vooral de gezamenlijke strijd tegen – in mindere mate- 'Rome' en – in meerdere mate- 'Moskou', gecombineerd met een sterk leiderschap en de bestrijding van de ARP-coalitie brachten de SGP tot een fors gematigder standpunt in de nationale politiek.

Over de gevolgen van deze houding is veel geschreven. De socioloog Kooy geeft aan dat deze houding bij de achterban van de SGP zorgde voor 'de verrassende (...) affiniteit tot de NSB'.⁶⁸

Deze bewering wordt echter gegrond op enkele citaten vanuit het parlementaire debat, waardoor er in ieder geval geen sprake is van een representatief beeld van de SGP.

Van meer waarde is de verklaring van de historicus Fieret die stelt dat de SGP in de jaren '30 evenals de NSB een protestpartij geworden die zich graag profileerde als 'buitenstaander'. De sterke afwijzing van de gevestigde partijen leidde er daarom toe dat de SGP in het parlementaire debat als vanzelf dichter bij de NSB kwam te staan.⁶⁹

Dit hoofdstuk heeft de opstelling van de SGP in het parlementaire debat laten zien gedurende de jaren 1930-1940. Het laatste hoofdstuk zal ingaan op de situatie die ontstaat in de periode direct ná de bezetting.

⁶⁶ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 199.

⁶⁷ *HTK*, 1936-1937, 466 (19-11-1936)

⁶⁸ Kooy, *Het éhec van een volkse beweging*, 331.

⁶⁹ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 270.

Hoofdstuk 4: Tussen verzet en collaboratie

Het parlementaire debat kwam in de meidagen van 1940 abrupt tot een einde. Ook de SGP kwam door de Duitse inval voor een nieuwe werkelijkheid te staan. De positie van zowel de SGP als de NSB veranderde drastisch.

Dit hoofdstuk zal ingaan op de positionering van de SGP ten opzichte van de NSB in de eerste fase van de bezetting. Bleef de SGP haar achterban waarschuwen? Of kreeg de pragmatische visie die de SGP in het parlementaire debat had laten zien de overhand?

Bezetting

Direct na de inval ontstond er enige twijfel bij het bestuur van de SGP. Verschillende lokale kiesverenigingen stuurden brieven met de vraag of het hoofdbestuur algemene richtlijnen kon uitvaardigen. Antwoorden op deze brieven zijn waarschijnlijk uitgebleven, omdat het archief in geen van de gevallen een antwoord bevat.

In de maanden direct na de inval had Kersten opgeroepen tot medewerking met de bezetter, omdat de bezetting een oordeel van God zou zijn en tevens een middel in de strijd tegen de revolutionaire elementen. De archieven laten in deze eerste maanden vooral een chaotische briefwisseling zien tussen de nationale bestuursleden en lokale verenigingen, waarbij de laatste weinig antwoorden op de gestelde vragen kregen.⁷⁰

In september 1940 wilde de partijsecretaris P. van der Meulen een bestuursvergadering bijeenroepen waarin de landelijke partij tot een gezamenlijk herziening van het standpunt ten aanzien van de NSB zou komen. Alvorens deze vergadering begon werd er een brief verzonden naar alle bestuursleden, waarin een voorstel wordt gedaan om de bezetter te accepteren en te zoeken naar een manier om mee te werken aan de fascistische afwijzing van de democratie.⁷¹ Niet alle antwoorden zijn in het archief terecht gekomen, maar het oordeel van de op 24 september gehouden bestuursvergadering is helder. Het voorstel wordt, zonder verdere toelichting, afgewezen 'daar (...) de vaste grondslag van Gods woord wordt gemist'.⁷²

De algemene indruk van de SGP tijdens deze eerste bezettingsmaanden ligt tussen 'schrik' en 'berusting', hetgeen vooral resulteerde in een ogenschijnlijke verlamming van de partij. Dit zien we ook terug in de notulen van de bestuursvergadering. Deze notulen maken slechts één keer melding

⁷⁰ Bosma, *Oude waarheid, Nieuwe orde*, 368.

⁷¹ NL-HaNA, SGP, 2.19.203. Brief van C.N. van Dis namens ds. G.H. Kersten aan de leden van het bestuur, gedateerd 5-9-1940.

⁷² NL-HaNA, SGP, 2.19.203. Notulen Hoofdbestuur 24 september 1940.

van de mogelijkheid dat de partij verboden zou kunnen worden. Het hoofdbestuur ziet echter geen mogelijkheid om zich op die situatie voor te bereiden.⁷³

Toch deed deze situatie zich voor toen op 30 juni 1941 het verbod op politieke partijen werd afgekondigd. Na wat interne discussie over de overgebleven financiële middelen werd de ontbinding van de partij voltrokken.⁷⁴ In zijn laatste brief aan Kersten, gedateerd 16 juli 1941, schrijft de partijsecretaris: 'Het is dus gedaan. De taak der S.G.P. is ten einde. Zij is er echter niet tevergeefs geweest, gelijk in den dag der dagen blijken zal.'⁷⁵

Het partijblad *De Banier*

Ondanks het verbod op politieke partijen was de rol van de SGP nog niet uitgespeeld. Het partijblad *De Banier* mocht namelijk verspreid blijven worden, waardoor het contact met de achterban behouden bleef.

Tijdens de jaren '30 was *De Banier* bij uitstek de plaats geweest waarin de SGP afstand had genomen van de NSB en het nationaalsocialisme, omdat het niet strookte met de gereformeerde beginselen. Direct na de inval van Duitsland was de algemene teneur dat het nationaalsocialisme een oordeel van god was, waaraan men zich diende te onderwerpen.⁷⁶ De verwerping van de NSB 'om des beginsels wil' bleef echter gehandhaafd en het lidmaatschap van de NSB werd de lezers ernstig ontraden.

Toch waren er al enige tijd signalen dat er elementen binnen het partijblad pro-Duits waren. Zo was het redacteur A. Kaptein die op 27 april 1933 een artikel in het partijblad plaatste dat een rechtstreekse vertaling was van een artikel dat geschreven was door Adolf Hitler, zonder daarbij enige kritische kanttekeningen te maken.⁷⁷ Een stroom van brieven van bezorgde leden was het gevolg en Kaptein moest beloven zijn koers te veranderen.⁷⁸

Na de bezetting veranderde het partijblad echter drastisch. Kersten moest zijn hoofdredacteurschap neerleggen, omdat hij weigerde lid te worden van het Verbond van Journalisten. Zijn opvolger was A. Kaptein die ondertussen, in het geheim, lid geworden was van de NSB.⁷⁹ De toonzetting van het partijblad veranderde direct zichtbaar. Kaptein schreef in zijn eerste artikel als hoofdredacteur dat hij de opmars van Duitsland in het Oosten toejuichte en dat Nederland het momentum moest gebruiken om een prominente plaats te verkrijgen in de nieuwe Duitse wereldorde.⁸⁰ In het nummer van 27 mei

⁷³ Bosma, *Oude waarheid, Nieuwe orde*, 367.

⁷⁴ Bosma, *Oude waarheid, Nieuwe orde*, 394-297.

⁷⁵ NL-HaNA, SGP, 2.19.203. Brief van C.N. van Dis aan ds. G.H. Kersten, gedateerd 16-7-1941.

⁷⁶ Bosma, *Oude waarheid, Nieuwe orde*, 398. 6

⁷⁷ B. van der Ros, 'De Banier' in: B. van der Ros (red.) *Geschiedenis van de christelijke dagbladders in Nederland* (Kampen 1993) 221-236, aldaar 230-231.

⁷⁸ Van der Ros, *De Banier*, 225.

⁷⁹ E. Bosma, *Oude Waarheid, Nieuwe orde*, 400.

⁸⁰ 'Herdenken' in: *De Banier*, 13 mei 1941.

1941 gaat Kaptein een stap verder als hij beweert dat de NSB in de meidagen van 1940 geen verraad heeft gepleegd.⁸¹

Vanaf dit moment is het hoofdbestuur van de SGP de regie over het partijblad feitelijk kwijt. Vanuit de uitgeverij van *De Banier* bleken er buiten de partij om allerlei contacten met vooraanstaande NSB'ers te zijn, terwijl de Kamerfractie juist pleitte voor het opheffen van het partijblad.⁸²

Als in juli 1941 de aanduiding 'Staatkundig Gereformeerd' van het partijblad verdween en in oktober van dat jaar de naam veranderde in 'Algemeen Protestantsch Dagblad' lijkten de banden met de SGP slechts nog formeel te zijn.⁸³

Vanaf dit moment nam het SGP-bestuur openlijk afstand van dit *APD*. Kersten publiceerde nog eenmaal een artikel in het voormalig partijblad om openlijk afstand te nemen van alle inhoud die in het *APD* verscheen.⁸⁴ Kerstens zoon, uitgever van *De Banier*, publiceerde een artikel waarin hij de nog resterende leden -het ledenaantal was sinds de bezetting sterk teruggelopen- oproept hun abonnement op te zeggen, waarmee de opheffing mogelijk zou worden.⁸⁵

Dit blijkt niet meer nodig, want op 21 februari 1942 wordt de publicatie van de *APD* verboden.

Samenvattend

De bezetting veranderde niet zozeer het principiële standpunt van de SGP tegenover de NSB, maar na de inval riep de SGP wel op tot acceptatie van de bezetting als oordeel van god. Deze houding heeft het landelijke bestuur van de partij gedurende de eerste maanden van de bezetting behoorlijk verlamd, waardoor pro-Duitse elementen binnen de partij zonder veel weerstand het partijblad in handen konden krijgen.

Pas na de opheffing van de partij probeerde het bestuur -mede ingegeven kritiek vanuit de achterban- de schade te beperken door de banden met het partijblad te verbreken.

Het bleek achteraf te laat. Na de oorlog moest de SGP verder met een bezwaard verleden.

⁸¹ *De Banier*, 27 mei 1941, voorpagina.

⁸² NL-HaNA, SGP, 2.19.203. Verweerschrift W.L. Schorer inzake perszuivering met bijgevoegd schrijven van hoofdbestuurleden, gedateerd 24 juni 1946.

⁸³ E. Bosma, *Oude Waarheid, Nieuwe orde*, 407,

⁸⁴ 'Aan de lezers' in *De Banier*, 17 oktober 1941.

⁸⁵ NL-HaNA, SGP, 2.19.203. Brief van S. Kersten aan NV De Banier, stuknummer 41.

Conclusie

In dit onderzoek is de verhouding tussen de SGP en de NSB nader onderzocht door antwoord te vinden op de vraag: Hoe verhiel de Staatkundig Gereformeerde Partij zich ten opzichte van de Nationaal Socialistische Beweging in de periode 1932-1942?

In deze conclusie zal deze vraag samenvattend beantwoordt worden, waarna de bevindingen van het onderzoek tevens besproken zullen worden in het licht van het beeld in de secundaire literatuur over dit onderwerp.

Ideologie

Op de drempel van de jaren dertig was de SGP een partij met een conservatief gereformeerde inborst die onder leiding stond van verschillende predikanten. De SGP had zich tot dan toe voornamelijk ontwikkeld als protestpartij die vond dat de kabinetten-Colijn te weinig deden om de vermeende invloeden van 'Rome' en 'Moskou' terug te dringen.

Toen de NSB opkwam in de jaren '30 bleven voor de SGP 'Rome' en 'Moskou' de eerste en tweede dreiging, terwijl de NSB op plaats drie werd gesteld. De positionering van de NSB op de derde plaats is opvallend te noemen. De SGP had een, zelfs voor die tijd, haast anachronistische fixatie op de dreiging die uit zou gaan van Rome. Dat de RKSP een belangrijke machtsfactor was geworden in de Nederlandse politiek was voor de SGP een haast onoverkomelijke situatie. Herhaaldelijk werden er analogieën getrokken tussen de twintigste eeuw en de felle geloofsstrijd van de zeventiende eeuw.

Terecht concludeert Golverdingen dan ook over de fixatie van SGP op 'Rome': 'Zijn visie was losgeraakt van de politieke werkelijkheid van die jaren'.⁸⁶ Door deze beperkte visie heeft de SGP de (inter)nationale dreiging van het nationaal-socialisme en de NSB als minst bedreigend ingeschat.

Het historiografische beeld dat op basis van deze onderschatting geconstrueerd wordt, door onder andere Kooy en De Jong, van een SGP die sterke affiniteit vertoonde met de NSB dient echter nadrukkelijk genuanceerd te worden. De SGP heeft gedurende de jaren '30 consequent afstand genomen van de ideologie die de NSB voorstond. Op alle partijdagen, in het partijblad en op lokale voorlichtingsavonden werd de achterban uitgelegd dat de beginselen van de NSB op geen enkele manier verband hielden met de Bijbelse beginselen die de SGP voorstond. Deze conclusie wordt ook onderschreven door Bosma die stelt dat de partijprogramma's van beide partijen te ver uit elkaar lagen om te spreken over 'bondgenoten'.⁸⁷

⁸⁶ Golverdingen, *Ds. G.H. Kersten*, 136.

⁸⁷ Bosma, *Oude waarheid, Nieuwe orde*, 308-309.

Parlementaire praktijk

Tegelijkertijd blijkt uit dit onderzoek dat de politieke praktijk weerbarstiger was. Doordat de SGP zich profileerde als fel tegenstander van alle coalitieregeringen die tijdens de jaren '30 aan bod kwamen, ontstond binnen de SGP het beeld dat alles wat zich tegen de ARP-regeringen verzette meegenomen was. De SGP deelde met de NSB de kritiek op het functioneren van de Nederlandse regering en de kritiek op het gevoerde crisesbeleid.

In de parlementaire praktijk heeft de SGP in veel gevallen dan ook een fors gematigder standpunt ingenomen dan tegenover haar achterban. Weliswaar werd er ook regelmatig afstand genomen van de NSB, maar veel vaker werd er géén standpunt ingenomen óf een standpunt ten gunste van de NSB. De parlementaire praktijk laat dus zien dat de SGP (ondanks de grote ideologische afkeer van de NSB) in het parlement een pragmatischer standpunt innam, waardoor de NSB wel degelijk als bondgenoot werd gezien.

Bezetting

Veel historici baseren zich op het partijblad *De Banier* om aan te tonen dat de SGP zich pro-Duits opstelde. Onder andere De Jong en Van Roon verwijten de SGP, op basis van artikelen die geschreven zijn door dhr. Kaptein in *De Banier*, 'Deutschfreundlich' te zijn. Dit is echter niet juist. De SGP raakt al snel na de bezetting de regie over het partijblad kwijt. Het ledenbestand stortte ineen en het hoofdbestuur nam openlijk afstand van het partijblad. Wel zijn op deze periode de woorden van De Jong van toepassing die de SGP 'fatalisme en passiviteit' verwijt. De leiders van de SGP waren in verwarring en hun achterban bleef gedesoriënteerd achter.

De gevolgen van deze houding waren niet gering. De eerste periode van de bezetting zou cruciaal zijn voor de beeldvorming waartegen de SGP in de jaren ná de oorlog moest vechten.

Aanbevelingen

Hiermee is het historiografische debat over de SGP in relatie tot de NSB niet ten einde. Om de representativiteit van de conclusies uit dit onderzoek te vergroten is bijvoorbeeld onderzoek vereist naar het electoraat van beide partijen. Slaagde de veroordeling van de NSB door de SGP tegenover haar achterban? Of klópt het bestaande beeld dat de SGP een fors gedeelte van haar achterban aan de NSB heeft verloren?

Tevens zou een verbreding van dit onderzoek mogelijk zijn door de verhouding tussen de andere confessionele partijen en de NSB te belichten. Pas dan kunnen er algemenere conclusies getrokken worden over de uniciteit van de positionering van de SGP.

Ten slotte is verder onderzoek mogelijk naar de periode ná de Tweede Wereldoorlog. In hoeverre waren de argumenten die ten grondslag lagen aan de zuivering van Kersten uit de Tweede Kamer ingegeven door het maatschappelijke sentiment dat ontstaan was na de bezetting? Of was deze fractievoorzitter inderdaad *Deutschfreundlich* geweest en zijn zuivering daarmee terecht?

Tot slot

De SGP is de oudste nog bestaande politieke partij van Nederland. Als vanzelf brengt zo'n lang bestaan ook turbulente periodes met zich mee. De vooroorlogse periode van de SGP mag met recht een 'besmet verleden' worden genoemd. Toch is het noodzakelijk dat ook deze episodes gereconstrueerd worden. Niet om partijen of personen te beoordelen, wel om recht te doen aan datgene wat geschied is.

Want geschiedenis dient niet te worden vergeten, men dient zich ertoe te verhouden.

Lijst van geraadpleegde literatuur

Secundaire literatuur

Aerts e.a., R., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999).

Beek, van H.M., *De houding van G.H. Kersten als leider van de SGP tegenover de Joden* (niet uitgegeven doctoraalscriptie Leiden 2007).

Beijnum, M. van en B.J. Spruyt, *De oorlog achter de oorlog. Christenen onder Hitler in Duitsland en Nederland* (Kampen 1995)

Bennekom, van T.W. *De wachters op de muren. De Opkomst van het nationaal-socialisme en de gereformeerde gezindte 1932-1940* (Leiden 1990)

Bosma, E., *Oude Waarheid, Nieuw Orde, bevindelijk gereformeerde en het nationaalsocialisme 1920-1950* (Apeldoorn 2015).

Fieret, W., *De Staatkundig Gereformeerde Partij, een bibliocratisch ideaal* (Houten 1990)

Golverdingen, M., *Ds. G.H. Kersten, facetten van zijn leven en werk* (Houten 1993).

Golverdingen, M., *Om het behoud van een kerk. Licht en schaduw in de geschiedenis van de Gereformeerde Gemeenten 1928-1948* (Houten 2004).

Jong, de L., *Het Koninkrijk der Neerlanden in de Tweede Wereldoorlog, Epiloog* (Den Haag 1988)

Kersten, G.H. (red.) *Vooroorlogse SGP-geschriften deel 2* (1968), 329-336, aldaar 336.

Kooy, G.A. *Het Éhec van een 'volkse' beweging* (Utrecht 1982).

Ridderbos, J., *Strijd op twee fronten. Schilder en de gereformeerde 'elite' in de jaren 1933-1945. Tussen aanpassing, collaboratie en verzet op kerkelijk en politiek terrein deel 2* (Kampen 1994)

Ros van der, B., 'De Banier' in: B. van der Ros (red.) *Geschiedenis van de christelijke dagbladers in Nederland* (Kampen 1993).

Stap, J.J.B., *De Staatkundig Gereformeerde Partij tijdens het Interbellum*, (Utrecht 1983).

Verwijs, A., 'Hoe ds. Fokkema zich liet gaan!', *In het spoor* 24 (2000) 3. , 110-115.

Vossen, K. *'Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003).

Primaire bronnen

Partijblad SGP 'De Banier'

De Banier, Rotterdam 1 mei 1937.

De Banier, Rotterdam 5 april 1938.

De Banier, Rotterdam 1 juli 1940.

De Banier, Rotterdam 13 mei 1941.

De Banier, Rotterdam 27 mei 1941.

De Banier, Rotterdam 17 oktober 1941.

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1938-1939, (8-9-1938)

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1933-1934, 261 (9-11-1933).

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1936-1937, (12-9-1936)

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1924-1925, 2129, (6-5-1925)

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1938-1939, 535 (25-11-1938).

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1933-1934, 317 (12-9-1933).

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1935-1936, 475 (20-11-1935).

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1936-1937, 466 (19-11-1936)

Archiefstukken SGP-archief

Nationaal Archief, Den Haag, Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), nummer toegang 2.19.203, 1.1: 'Notulen van het hoofdbestuur 7 mei 1918'.

Nationaal Archief, Den Haag, Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), 2.19.203, Notulen jaarvergadering Statenkring Gouda, 6 januari 1934.

Nationaal Archief, Den Haag, Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), 2.19.203. 41: Brief van S. Kersten aan NV De Banier.

Nationaal Archief, Den Haag, Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), Brief van C.N. van Dis namens ds. G.H. Kersten aan de leden van het bestuur, gedateerd 5-9-1940.

Nationaal Archief, Den Haag, Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), Notulen Hoofdbestuur 24 september 1940.

Nationaal Archief, Den Haag, Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), Brief van C.N. van Dis aan ds. G.H. Kersten, gedateerd 16-7-1941.

Nationaal Archief, Den Haag, Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), Verweerschrift W.L. Schorer inzake perszuivering met bijgevoegd schrijven van hoofdbestuursleden, gedateerd 24 juni 1946.

Overig

Kersten, G.H. *Het land wankelt* (Utrecht 1930).

Kersten, G.H., *Hoort de roede* (openingswoord uitgesproken op 7 februari 1935 op de partijdag te Utrecht)

Kersten en Zandt, *Hunne handelingen* (rede uitgesproken op 26 februari 1936 op de algemene vergadering van de SGP)

Manifest aan het Nederlandsche Volk, SGP 1933. Beginselprogramma te raadplegen op: <https://dnpprepo.ub.rug.nl/11078/>

Kersten, G.H., *Mijn standpunt toegelicht. Een korte uiteenzetting van mijn gedrag tijdens den oorlog in verband met het besluit der Zuiveringscommissie tot mijn niet-toelating als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (Utrecht 1946).

Kersten, G.H., *Van zwaren strijd* (Openingsrede van de algemene vergadering van de SGP op 21-04-1927).

Kersten, G.H., *Zijn hout en Zijn stok. Rede gehouden op de jaarvergadering der Staatkundig Gereformeerde Partij gehouden in Tivoli te Utrecht, 7 februari 1935.* (Uitgave: Rotterdam 1935).